

نقش منظره شهری در تصویرگری کتاب‌های کودک معاصر ایرانی*

مرضیه تراچی**، عفت‌السادات افضل طوسی***

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۹/۲

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۱۵

چکیده

از آن جا که رشد ذهنی کودک در دنیای معاصر محور تمرکز مطالعات جهانی است و رشد و باروری وی مسیر شکوفایی شخصیتی او را طی می‌کند. تصویرسازی همراه با رشد روزافزون تکنولوژی و تولید خلاقانه کتاب‌ها توسط تصویرگران صورت می‌پذیرد، یکی از روش‌های بالندگی ذهنی برای کودک است. دستیابی به احساسی عمیق از تصویرسازی و ادراکی سامان‌یافته از روابط و اصول حاکم بر تصویر همچون عناصر بصری و فضا سازی و در نهایت شناختی متعادل، الفبای ورود به تصویرسازی است که با تخیل امکان‌پذیر است. تصاویر در کتاب‌های کودک جنبه آموزشی را نیز در بردارند. یکی از آن آموزش‌ها آشنایی کودکان با فضا سازی برای مناظر شهری است. هدف پژوهش، قابلیت عملکرد منظره شهری در تصویرسازی و ارتباط آن با ادراک و رشد ذهنی کودک با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و بر اساس منابع مکتوب است. از این رو با ذکر نمونه‌های تصویری از تصویرگران معروف ایرانی ویژگی مناظر شهری در کتاب کودک مورد تحلیل قرار می‌گیرد. اطلاعات ضروری پژوهش، به صورت کتابخانه‌ای و اسنادی جمع‌آوری شده و به روش تحلیل محتوا در جهت تبیین نقش مناظر شهری در رشد ذهنی کودک پژوهش پیش می‌رود. پژوهش در پی پاسخگویی به پرسش‌های مطرح شده ذیل است: تصویرسازی با ترسیم منظره شهری بر رشد ذهنی کودک چه تاثیری دارد؟ تخیل‌پردازی در تصویرسازی مناظر شهری چگونه نمود یافته است؟ یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که مناظر شهری در کتاب‌های کودک ایرانی با هماهنگی بین متن و تصویر ترسیم شده‌اند و دارای ابعاد و قابلیت‌هایی هستند که اگر با تخیل و آشنایی با فرهنگ محیطی همراه باشد در جهت آموزش و رشد ذهنی کودک کاربرد دارند.

واژگان کلیدی

تصویرگری، کتاب کودک، منظره شهری، رشد ذهنی.

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری نگارنده اول با عنوان «ساحت تخیل در تصویرسازی کتاب کودک ایران با آرای ساموئل تیلور کالریج (مطالعه موردی تصویرسازی کتاب کودک گروه سنی الف و ب)» به راهنمایی نگارنده دوم در دانشگاه الزهرا است.

** استادیار گروه ارتباط تصویری، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

*** استاد گروه پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه الزهرا، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

marziehtoraji@guilan.ac.ir

afzaltousi@alzahra.ac.ir

مقدمه

قابلیت تصویرسازی در رشد خلاقیت، کسب تجربیات زیبایی شناختی، ارتقاء سطح توان و مهارت کودکان در انتقال اندیشه و احساس تقریباً به اثبات رسیده است. تأثیر تصویرسازی بر ارتقای توانایی‌های احساس و ادراک آنها نیز امری بدیهی به نظر می‌رسد. تصویرسازی هنری است که غالباً پیرامون موضوعی خلق می‌شود که می‌تواند با همراهی نوشتار باشد و یا صرفاً از یک موضوع ذهنی الهام گرفته شود (قایی، ۱۳۹۰: ۲۳). یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار در تصویرسازی، تخیل‌پردازی و پیاده‌سازی آن به صورت تصویری است که در یک تعریف کلی، فضا سازی گفته می‌شود که این عامل با توجه به ژانر و محتوای داستان، سن و نوع مخاطب و... متفاوت است. دستیابی به احساسی عمیق از تصویرسازی و ادراکی سامان یافته از روابط و اصول حاکم بر تصویر همچون عناصر بصری و فضا سازی و در نهایت شناختی متعادل الفبای ورود به تصویرسازی است که با تخیل امکان‌پذیر است. تصویرگر برای کسب این مهارت‌ها نیاز به بینش خاصی دارد، بینشی که از طریق تخیل‌پردازی و درک آرایه‌های تخیل و به کارگیری آن‌ها به جای کلمه در فضا سازی دارد. تصویرسازی در ایران به معنای سنتی قدمتی طولانی دارد که ریشه‌های آن را می‌توان در نگارگری ایرانی یافت. اما تصویرگری برای کودک شاخه‌ای جدید در هنرهای تجسمی است که از قرن هجدهم میلادی در اروپا و از دهه پنجاه شمسی در ایران آغاز شده است. علی‌رغم این که حدود ۵۰ سال از نخستین جرقه‌های تصویرگری برای کودکان می‌گذرد، اما تحقیق جامع و عمیقی در مورد آن در ایران انجام نشده است. با ورود اینترنت و دسترسی به تارنما‌های تصویرگری و راهیابی آثار تصویرگران ایرانی در جشنواره‌های خارجی دریچه‌ای جدید در تصویرگری ایرانی گشوده است. منظر شهری در کتاب‌های کودک بخش وسیعی از فضای تصویر را در برمی‌گیرد. کودک هم قصه را می‌خواند و هم عناصر را همزمان می‌بیند پس نقش بسیار مهمی در گسترش و تعمیق تجربه زیباشناختی کودک دارد و فرصت مناسبی برای آن که رشد ذهنی کودک ارتقا پیدا کند و از آن طریق آموزش‌های لازم را بگیرد، فراهم می‌شود. تصویرسازی منظره شهری در کتاب می‌تواند ارزش محیط زندگی سالم را برای کودکان ایجاد کند و منظر شهری می‌تواند به عنوان سیستمی از آموزش فرهنگ زیستی کودکان مورد استفاده قرار گیرد. در این بین تخیل‌پردازی در ترسیم منظره شهری جهت رشد ذهنی کودک می‌تواند راهگشای حل مسائل ذهنی کودک و همچنین منسجم کردن تصویرگری و هدفمند نمودن آن برای ارتقای آموزشی و اجتماعی کودک شود. تخیل‌پردازی متناسب با سازه‌های ادراک ذهنی کودک می‌تواند یادگیری کودک را مبتنی بر بینش سازد. کتاب‌های کودکان در ایران با تصاویر متنوع آراسته می‌شود اما به اهمیت تأثیر مولفه‌های محیطی برای رشد و آگاهی آنان کمتر توجه شده است. اگر از سنین پایه به آموزش کودک و روش‌های رشد فردی و اجتماعی وی اهمیتی داده نشود سبب شکل‌گیری محیط آسیب‌زا و بروز نابسامانی اجتماعی در بزرگسالی می‌شود (دیویس، ۱۳۸۵: ۷۱). کتاب‌های تصویرسازی اگر به این پتانسیل بها ندهند و البته اگر آن را به شکل صحیح هدایت و تعدیل نیز نمایند امکان دوام و بقاء آن در فرد و در نتیجه توجه به آن در سطوح بعدی سنی به عنوان یک ظرفیت والای ذهنی به شدت کاهش می‌یابد. تصویرگری مناظر شهری در یادگیری کودک از محیط و شناخت ریشه‌های فرهنگی مؤثرند و موجب کاهش استرس شده و یا قدرت سازگاری با محیط و آموزش الگوهای زیستی مناسب را برای او فراهم می‌کنند.

پیشینه پژوهش

اگرچه تاکنون پژوهش‌های مختلفی در زمینه تصویرگری کتاب کودک در جهت شناخت مبانی هنری در تصویرگری ارائه شده است که هر کدام جنبه‌هایی از آن را بررسی کرده و در جای خود ارزشمند و قابل بهره‌برداری اند. جای مطالعه و پژوهشی که ضمن پرداختن به منظره شهری و اهمیت طراحی محیطی در تصویرگری و تأثیر آن بر بالندگی کودک به جنبه‌های مثبت و منفی جریان تصویرگری معاصر بپردازد و با نگرشی تخصصی به تحلیل جایگاه طراحی منظره در تصویرگری پرداخته باشد خالی بود. کتاب تصویرگری کتاب‌های کودکان (تاریخ، تعریف، گونه‌ها)، نوشته زهره قایی (۱۳۹۰) یکی از منابع مهم درباره تصویرگری است. این کتاب مصور با هدف بررسی تحول تاریخی تصویرگری در جهان و ایران، شناخت دیدگاه‌های نظری در باب جایگاه و اهمیت تصویر، آشنایی با گونه‌های ادبی کتاب‌های تصویری و عناصر دیداری در کتاب کودک تدوین شده است. رویکرد نگارنده در این کتاب، براساس دیدگاه‌های نظری ادبیات کودک است و تجزیه و تحلیل عناصر دیداری تصویرها با رهیافتی معناشناختی صورت گرفته است. مطالب کتاب در چهار فصل تدوین شده که بخش نخست به تاریخ تصویرگری کتاب‌های کودکان اختصاص دارد. در بخش دوم، تصویرگری کتاب کودک در دنیای امروز تبیین می‌شود. تعریف‌ها، گونه‌ها و عناصر دیداری در کتاب‌های تصویری مطالب مورد بحث در بخش سوم هستند و سرانجام در بخش پایانی، دریافت و واکنش کودکان به کتاب‌های مصور تحلیل و بررسی شده است. در پایان هر فصل کتاب، جداولی برای شناساندن تعریف‌ها، گونه‌ها و عناصر دیداری طراحی شده است که الگوی مناسبی برای مراکز آموزشی محسوب می‌شود. اکرمی (۱۳۸۷) در کتاب «کودک و تصویر» به تاریخچه سنتی تصویرسازی ایران می‌پردازد و سپس

نسل‌های تصویرگری ایران را معرفی می‌کند. جشنواره‌های خارجی و داخلی را عامل پیشرفت تصویرگری ایرانی می‌داند. سپس انواع تصاویر کتاب را بر اساس داخلی (تصاویر دنباله دار و تک فریم) و خارجی (پشت جلد و روی جلد) تقسیم بندی می‌کند. عباسعلی زاده و فیاض و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله بررسی تأثیر طبیعت بر خلاقیت کودک، هدف از مطالعه مروری بر شناخت ویژگی‌های محیط‌های طبیعی را بررسی می‌کنند که بر خلاقیت کودک موثر می‌باشند و بهره‌گیری از آن‌ها به عنوان الگو در جهت طراحی محیط‌های ساخته شده برای کودکان مفید است. سپس با بررسی نظریه‌های مرتبط و یافتن ارتباط میان آن‌ها، ویژگی‌هایی از محیط‌های طبیعی که موجب افزایش خلاقیت کودک است، استخراج می‌نمایند و با استفاده از آن‌ها، راهکارهایی برای طراحی محیط‌های ساخته شده کودکان در جهت شکوفایی خلاقیت آن‌ها ارائه خواهد شد. منیره نادری (۱۳۹۴) جایگاه نقاشی دیواری (دیوارنگاشت) در مدیریت منظر شهری و نقش آن بر زیبایی شناخت شهر به عناصر بصری در نقاشی دیواری جهت زیباسازی شهری تاکید دارد. وی در مقاله به فرایندهای برنامه‌ریزی و کلان‌سیاستی شهرها که نقشی اساسی در ابعاد زیبایی‌شناسی شهری و ایجاد خوانایی و نمایانی شهری دارد اشاره می‌کند و نگاه مدیریتی در حوزه منظر و نظام بصری شهرها را موثر برای دستیابی به جایگاه متناسب با مدیریت نظام منظر شهری برمی‌شمارد. کتاب طراحی فضای شهری برای کودکان (Corkery et al, 2017) بر لزوم آموزش طراحی شهری به کودکان و جوانان و ارتقای نتایج بهتر در محیط زندگی در شهرهای سراسر جهان تمرکز دارد. این کتاب تجربیات دست‌اندرکاران و محققانی را ارائه می‌دهد که فعالانه از کودکان و نوجوانان در برنامه‌ریزی و طراحی محیط‌های شهری حمایت می‌کنند و با آن‌ها مشارکت می‌کنند. هدف آن پرورش کودکان و چشم‌انداز تربیتی آن‌ها است تا آینده‌ای بهتر در حوزه شهروندی برای آنان رقم بزنند. بر اساس بررسی‌های انجام شده برای پیشینه پژوهش و به علت عدم منابع کافی در زمینه تصاویر مناظر شهری در کتاب‌های کودک ایرانی و رشد ذهنی کودک ضرورت انجام این پژوهش حس می‌شود. پژوهش حاضر با نظر به تأثیر جنبه آموزشی تصویرگری و تأثیر آن در رشد ذهنی کودک، لایه‌های تصویری کتاب‌های مورد نظر در جامعه آماری که در آن‌ها تصاویر با منظره شهری ترسیم شده‌اند را شناسایی و با تحلیل تصاویر به ضرورت اهمیت منظره شهری و نقش آن در بالندگی ذهنی کودک دست یافته است.

روش پژوهش

نوشته‌های پیش رو در زمینه‌های تصویرگری کتاب کودک و ترسیم مناظر شهری در کتاب‌ها، از حیث ماهیت بنیادین و از نظر روش تحلیل محتوایی است و با رویکردی توصیفی-تحلیلی به بررسی تصاویر مناظر شهری در کتاب‌ها و یافتن ارتباط میان آن‌ها و کودک پرداخته است. گردآوری اطلاعات در این زمینه از بستر مطالعات کتابخانه‌ای و مرور منابع و تارنماهای اینترنتی سود جست است. جامعه آماری پژوهش شامل ۱۷ تصویر از سه ناشر، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، شبابویز و خانه ادبیات است که به صورت هدفمند انتخاب شده‌اند. سه نشر مورد نظر با استناد به بالاترین آمار فروش کتاب کودک و برترین کتاب‌ها از نظر تصویر و کسب جایزه در جشنواره‌های ملی و بین‌المللی و کسب عنوان قلم زرین در سال‌های ۱۳۹۰ - ۱۴۰۰ شمسی مورد بررسی قرار گرفته‌اند (نصرت آبادیان، ۱۴۰۱ : ۱۳۱). روش تحلیل تصویر براساس تبیین و نقش عناصر همچون رنگ و ترکیب‌بندی، ریتم، تقارن، زاویه دید و بافت بوده است. همچنین معیارهای استاندارد در ترسیم منظره شهری با تکیه بر مبلمان شهری، تمرکز و تراکم، تعاملات اجتماعی، خلاقیت و ابتکار... از روش Q استفاده شده است.

مبانی نظری

تصویرسازی

کلمه تصویرسازی ریشه از فعل illustrate to به معنای مصورسازی یا شرح مثالی با تصویر، از ریشه لاتین illustrate (نور تاباندن بر چیزی) می‌باشد. در فرهنگ دهخدا، تصویرسازی عبارت است از روشن کردن، نور انداختن، واضح کردن و یا تزئین و جذاب کردن یک معنا (دهخدا، ج ۲، ۳۱۷). تصویرسازی به مخاطب کمک می‌کند تا یک ایده را درک کند و نقش تصویرگر آن است که به متن، مفهوم تصویری دهد. تصاویر می‌توانند ساده یا پیچیده باشند، نکته مهم این است که هدف ارائه نکات اصلی متن بوده و تصویر بتواند بیننده را به تفکر وا دارد. تصاویر متن تصویرسازی شده باید خلاقانه باشند و سبب شوند که بیننده به این طریق چیزهایی را ببیند که در حالت عادی به آن شکل ندیده است (اکرمی، ۱۳۸۷ : ۷۴). تصویرسازی بیان اندیشه، فکر و مفاهیم در قالب تصویر برای درک بهتر مخاطب است. تصویرسازی علی‌رغم خلق تصاویر دارای موضوع با توجه به اهداف آموزشی است و به درک هر چه بهتر اهداف نویسنده یا مولف به وسیله عناصر تصویری کمک می‌رساند (ابراهیمی، ۱۳۹۷ : ۳۷). تصویرسازی با تاکید بر نشانه‌ها و نمادها در ذهن مخاطب رابطه تصویری و تخیلی ایجاد می‌کند و با پیوند تخیل و واقعیت، تأثیر بصری عمیقی بر جای می‌گذارد. یک تصویرگر با ایجاد فضایی خلاقانه و استعاره‌ای، تخیلات بیننده را تحریک می‌کند تا او را به لذت گرفتن پیام به صورت مستقیم برساند. "تصاویر تزئین‌گر کتاب یا گسترش‌دهنده متن هستند که انتخاب نوع آن کاملاً به نظر

تصویرگر بستگی دارد. در واقع وی نقش مهمی در به وجود آوردن یک کتاب دارد. مقلد نویسنده نیست، یک شریک است، کسی که مانند نویسنده کتاب، حرف مهمی برای بازگو کردن و گاه نقش مهم‌تر از نویسنده بر عهده دارد^(۱) (لارنس، ۱۳۹۳: ۶۱). تصویرسازی بر سه مهارت اصلی تکیه دارد، که هر سه در بسیاری از زمینه‌های تصویرگری قابل مشاهده می‌باشند، این مهارت‌ها عبارت‌اند از: به مفهوم درآوردن ایده‌ها؛ حل خلاقانه مسائل؛ و اختصار، انتقال‌دهندگی و مهارت انتقال معنا. سه مهارت اخیر بنا بر نقش مهمی که در راه دستیابی عملی به محصول خلاق ایفا می‌کنند، ما را در ارائه تعریفی برای تصویرسازی و تسهیل کارکردهای بنیادین آن یاری می‌کنند (مهراذر، ۱۳۹۰: ۹).

تاریخچه تصویرسازی در ایران

هنر تصویرگری که به واسطه هنر کتابت نسخ خطی، قدمتی کهن در ایران داشت با ورود به دوران صفوی متاخر افول یافت. در دوران افشاریه و زندیه نیز همچنان هنر تصویرسازی مهجور ماند و در دوران قاجار هم شکوه نسخ خطی هیچ‌گاه بازنگشت. اما تحولات در دوران قاجاریه باعث شد بار دیگر هنر تصویرسازی پا گیرد. با ورود به صنعت چاپ سنگی (که شامل کتب ادبی و ادبیات عامیانه می‌شد) باز دیگر جانی دوباره به پیکر تصویرسازی بخشید. این نوع تصویرگری که با تکثیر همراه بود، در کتاب‌ها نتیجه مینیاتورهای ساده در واقع‌گرایی غربی و در روزنامه‌ها تصویرگری واقع‌گرا را شامل می‌شد. صنیع‌الملک (ابوالحسن غفاری) و ابوتراب غفاری، بی‌شک از مهم‌ترین و برجسته‌ترین تصویرسازان این دوره به سبک واقع‌گرا هستند. با ورود ماشین چاپ و فن کلیشه‌سازی در دهه ۲۰ شمسی، انتشار مجلات گسترش یافت. هرچند در ابتدا هنرمندان تصویرگر خارجی چون تالبرگ و الکسی، کار تصویرگری و گرافیک را در ایران آغاز کردند اما به زودی هنرمندان ایرانی گوی سبقت را بروده و خود را به عنوان هنرمندانی صاحب سبک مطرح نمودند. محمد بهرامی از مشهورترین تصویرگران شاخص در این دوره بود که در دانشگاه هنرهای زیبا تحصیل کرده و پس از فارغ‌التحصیلی، آتلیه پارس را پایه‌گذاری کرد، محلی که بعدها تصویرگران مشهور ایرانی چون مرتضی ممیز و آیدین آغداشلو کار خود را از آنجا آغاز نمودند (URL1). صبحی مهتدی، نخستین کسی بود که افسانه‌ها و قصه‌های عامیانه ایرانی را برای کودکان گردآوری کرد. او مجموعه افسانه‌هایی را که کودکان و علاقمندان از سراسر ایران به نشانی رادیو ملی فرستاده بودند را گرد آورد و در سال ۱۳۲۳ در مجموعه‌ای به نام *افسانه‌ها* که توسط لیلی تقی‌پور تصویرگری شد به چاپ رساند. این کار از نخستین تلاش‌های مستقل در زمینه چاپ کتاب به مفهوم واقعی برای کودکان و نوجوانان به شمار می‌رود (اکرمی، ۱۳۸۳: ۹۰). از سال ۱۳۳۵، *کیهان بچه‌ها* آغاز به کار کرد که تصویرسازی کودک را بال و پری بخشید. علاوه بر آن موسسه فرانکلین با همکاری سازمان چاپ و تالیف کتب درسی در سال ۱۳۳۹ تعدادی از هنرمندان را برای آموزش تصویرسازی کتب درسی به آمریکا، انگلستان و فرانسه فرستاد. غلامعلی مکتبی، پرویز کلانتری و محمد زمانی از جمله این هنرمندان بودند. بعدها نورالدین زرین‌کلک و منوچهر درفشه و آراپیک باغدادساریان هم برای کتب درسی کودکان به ایشان ملحق شدند (اکرمی، ۹۴). مجلات ادبی چون *کتاب هفته* و *نگین* و بعدها *رودکی* و ... نسلی از تصویرگران مانند فرشید مثقالی، بهزاد حاتم و حمید نوروزی را پرورش دادند که بعدها در دهه ۵۰ دوران درخشان تصویرسازی ایران را شکل دادند. در دهه ۵۰، *مجله سروش* و *مجله تماشا*، امکان تصویرسازی را برای هنرمندان جوان‌تری چون قباد شیوا، فوزی تهرانی، مهنوش مشیری، فریده شهبازی فراهم آورد. تصویرسازی موضوعات متنوعی را شامل می‌شود که می‌توان تا حدودی به اهمیت و لزوم تنوع شیوه بیان آن‌ها پی برد. به طور مثال: تصویرسازی برای متون مختلف پزشکی، فنی و تاریخی، جغرافیا، ادبی، سیاحت‌نامه، آموزشی، قصه و شعر با یکدیگر متفاوت‌اند. بنابراین با توجه به این تنوع موضوعی می‌توان تصویرسازی را به انواع مختلفی تقسیم کرد. تصویرسازی شعر و متن، تصویرسازی علمی-آموزشی، تصویرسازی فرهنگی، تصویرسازی تبلیغاتی، تصویرسازی پوسته‌های تبلیغاتی، آگهی‌های تجاری و تصویرسازی مربوط به بسته‌بندی کالاهای مصرفی نظیر مواد غذایی و دارویی و ... است. تصویرسازی بنیادها و موسسات: تصویرسازی که پیام‌های موسسات و نهادهای هنری و اجتماعی، خدماتی را به مخاطبین عرضه می‌کند. بدین صورت تصویرسازی مفهوم جامعی را در بر می‌گیرد که شامل گرایش‌های متنوعی است. عمده تعریفی که از تصویرسازی در ایران وجود دارد، ارائه عینی و یا تخیلی تصویر برای شناخت موضوع به کودک است.

رشد ذهنی کودک

یکی از اساسی‌ترین مباحث مطرح‌شده برای رشد ذهنی کودک ارتباط صحیح با محیط است "کودکان در سنینی که توان تفکر منطقی ندارند، همه یافته‌های خود را از صافی دیدن اشیا و محیط خود عبور می‌دهند و براینند آن را به عنوان واقعیت می‌پذیرند؛ اما نه واقعیتی منجمد و ایستا، بلکه واقعیتی همچون وجود تخیل‌شان گذرانده و کم‌دوام که با اندک جریانی مجدداً از نو خود را معرض یافته‌های جدید قرار می‌دهد، درست مثل ابر در آسمان که گذرنده و سیال است" (قرزل ایاق، ۱۳۹۹: ۱۱). انسان در عصر کودکی همواره در حالت جستجو سیر می‌کند و به دلیل عدم تعلقات مادی که دارد، احساس وجدی وافر می‌نماید و می‌تواند با اثر هنری که در آن عنصر شکلی جدید از اشیا و محیط وجود دارد، رابطه‌ای نزدیک برقرار کند. پیازه معتقد است: "کودک در ۹-۱۲ ماهگی، یعنی هنگامی که الگوی شکل پایدار شکل می‌گیرد، به جستجوی

شیء پنهان شده می‌پردازد، اما زمانی اقدام به جستجو می‌کند که شیء دیده‌نشده بلافاصله از نظرش پنهان شود. اما تا سن ۲ سالگی رفتاری در کودک مشاهده نمی‌شود که نشان‌دهنده تجسم یک شیء در غیابش باشد" (پیاز، ۱۳۹۶: ۶۸). در این دوره کودک به طور کامل نمی‌تواند واقعیت شخصی و واقعیت عینی را تمایز دهد. او به طور دائم سوال می‌پرسد و در مرحله "جاندارپنداری" (Animism) و یا "زنده‌انگاری" اعتقاد دارد. در اینجا می‌توان گفت که خود میان‌بینی هسته مرکزی ویژگی‌های تفکر کودک است که در نظر پیاز مهم است. "کودک به تدریج در جهت «میان‌واگرایی» (Decentration) یا گشایش خود میان‌بینی تحول می‌یابد و میان «من، خود و محیط خارج» تفاوتی قائل می‌شود. ولی تا رسیدن به آن مرحله مرتباً در عالم «تخیل» خویش غرق می‌شود" (پیاز، ۷۴).

کودکان برخلاف جنه‌ی کوچک، از قدرت تخیل بالایی برخوردارند و تخیل همان نیروی نهفته‌ای است که به دور از کسالت روزمرگی قدرت اکتشاف و آفرینندگی را در او می‌پروراند. از سویی نیز، هر یک می‌توانند از هر چیزی، تصویری مجزا از دیگری داشته باشند. "اژدهاها، گول‌ها، دیوها، کوتوله‌ها، پری‌ها موجودیت بیرونی ندارند پس ذهن کودک پس از شنیدن درباره آن‌ها با پیش‌داشته‌های خود از آن‌ها ذهنیتی پیدا می‌کند که اگر قرار باشد آن‌ها را ترسیم کند با ذهنیت چند کودک دیگر که احیاناً شنونده‌ی آن قصه بوده‌اند متفاوت است" (Rowe, 2017: 145). به این صورت دنیای تخیل در ذهن کودک گسترده است. همین مسأله است که خلاقیت را در وجود کودک می‌پروراند و آن را بارور می‌سازد تا جایی که هر کودکی می‌تواند انسانی خلاق در آینده باشد، میل به دیدن و اکتشاف و بازی به کودک کمک می‌کند تا ذهنی در جستجوی قوانین جدید به آرزوهای دور و دراز خود جامه عمل بپوشاند و به کشف حقایق نائل شود. یک کودک می‌تواند بدون محدودیت وارد هر فضای تخیلی شود» (Hunt, 2014: 82). یک اثر هنری به مسئله‌ای پاسخ نمی‌دهد بلکه سیطره یک سوال را وسعت می‌بخشد. تصویرگر در اثر هنری‌اش، نگاهی جدید به دنیا دارد و مخاطب تا زمانی که تصویر را می‌بیند با توجه به قدرت اثر، روایت‌های سطحی و رویت عینی را از یاد برده و روایت ذهنی جدید را در ذهن می‌سازد. در تخیل‌پردازی، ناخودآگاه معانی را ترکیب و اندیشه خلاق را می‌سازد (Mutasem, 2022: 33). "تصاویری که برگرفته از محیطند و از جنس پیرامون کودک هستند، ذهن کودک را فعال و به پرورش قدرت فکری سوق می‌دهند" (Carter, 2018: 55). کودکان امروز اکثراً در محیط‌های بسته و آپارتمان‌های کوچک زندگی می‌کنند در دنیایی که همه چیز در پی تکرار و یکنواختی است به دنیایی پر از طراوت و تازگی نیاز دارد. کودک عموماً دچار نوعی واقعیت‌گرایی است، چرا که می‌خواهد تا هر چیزی را آن گونه که دوست دارد باور کند و بپذیرد. کودک سرشت آزادی دارد و از هر آنچه که بال‌های حقیقت او را ببندد، گریزان است. (ابراهیمی لامع، ۱۳۹۱: ۵۴). در واقع زمانی که کودک قادر نباشد آنچه در معرض دید و تجربه‌ی وی قرار می‌گیرد تبیین کند، قدرت اکتشاف و پرسشگری وی به کمک او می‌شتابد و در بن‌بست واقعیت‌های گنگ (نسبت به توان درک وی) درهای خود را به روی کودک می‌گشاید. (نصرتی، ۱۳۹۱: ۲۱). کودکان امروزی، در دنیایی زندگی می‌کنند که رمز و راز از آن گرفته شده است و به عبارتی دیگر، همه چیز به صورت مکانیکی ساده می‌شود و همین موضوع، زندگی را در چشمان کودک یکنواخت و کسل‌کننده جلوه می‌دهد (Walley, 2008: 302). گاهی تصاویر از محیط و رنگ‌ها و نقش‌مایه‌ها ابزاری است برای تلطیف تصاویر تلخ زندگی روزمره تا در پی برداشت‌های مثبت از آن و پذیرش و کنار آمدن با آن‌ها آسان شده و از فشارهای روانی حاصل از این تصاویر کاسته شود. منظر شهری با طراحی خوب ممکن است به رشد شناختی و حرکتی کودکان کمک کند (URL2).

منظر شهری در کتاب‌های تصویرگری کودک

منظر گونه‌ای دیگر از مکان است، منظر محصول تعامل انسان و محیط در فضاهای بیرونی است. منظر دارای ماهیت مکان و برآمده از تجربه انسان با فضا است (برک، ۱۳۸۷: ۲۳). منظر شهری سطح تماس میان انسان و پدیده شهر است از این رو سطح قابل توجهی از دانش و عواطف محیطی شهروندان تحت تاثیر آن شکل می‌گیرد. اهمیت منظر شهری، به عنوان واسطه میان انسان و پدیده شهر، طوری است که برخی اوقات در تعریف طراحی شهر گفته‌اند: طراحی شهر مدیریت منظر شهری (منظر عینی و ذهنی) است. منظر شهر وسیله‌ای است که شهر را پدیدار می‌کند. دستیابی به منظر مطلوب در فضاهای عمومی شهری علاوه بر افزایش مرادوت اجتماعی، به ایجاد احساس مطلوبیت و رضایت محیطی منجر می‌شود. منظر شهر به عنوان ادراک شهروندان از شهر در میان نمادهای آن به وجود می‌آید (نوری، سنماری، گلزار، ۱۳۹۹: ۹). الگوهای رفتاری افراد در فضاهای عمومی شهر برگرفته از چگونگی نقش مکان و موقعیت مکانی می‌باشد. به عبارتی مکان القا کننده نوع رفتار و کنش‌های انسان در فضا می‌باشد (اسماعیل پورهمدانی، و ذاکر حقیقی، ۱۴۰۱: ۴۲). الگوهای رفتاری صحیح هم در دنیای واقعی و هم به صورت مجازی در کتاب‌ها برای کودکان مفیدند. برنامه ریزی برای مناظر شهری بر جنبه‌های اجتماعی و روانشناختی، بهداشت، آموزش و آگاهی کودکان رو به رشد تاکید دارند (Stev et al., 2018: 105). گنجاندن مفهوم و آموزش نیز بسته به ژانر کتاب متفاوت است: در برخی آموزش یک موضوع در رویدادهای تصویری کتاب شکل می‌گیرد و در برخی دیگر به صورت

مفهومی ارائه می‌شود (Carrick, 2024: 88).

طراحی منظره شهری در کتاب کودک در پس زمینه یا بخشی از فضای تصویری برای آشنایی کودک با زیباشناختی و فرهنگ ارتباطی و تماس بیشتر با طبیعت و تاثیرات مثبتی بر سلامتی کودک می‌تواند داشته باشد. کودک در خردسالی در مرحله آشنایی از راه تجربه است، آشنایی وی از ابتدایی‌ترین مسائل زندگی آغاز می‌شود. به همین دلیل محیط خانه و محیط شهری امکان دریافت‌های متنوع از زندگی را به کودک می‌دهد. تصاویر دلپذیر از مناظر و طبیعت به کودک دنیایی روشن می‌دهد که در آن می‌تواند تمرین کند و آمادگی مقابله با بسیاری از مشکلات روحی و روانی که همراه بشر است را پیدا کند (Debbi, 2018: 45). افزون بر این، تصاویر از محیط شهری یا زندگی با جنبه زیبایی شناختی می‌تواند پناهگاهی روحی برای کودکان باشد که واقعیت زندگی شان چنان گیرا و دل‌انگیز نیست (نصرتی، ۱۳۹۱: ۴۱). تخیل پردازی در ترسیم مناظر و محیط شهری در کودک این حس را ایجاد می‌کند در پس یا فراسوی دنیای روزمره شگفتی وجود دارد که کودک را ترغیب به کاوشگری می‌کند. نگاهی اینچنین به دنیا، نیازمند مهارتی فکری و ذهنی است که تخیل آن را فراهم می‌آورد. پس این استدلال که تخیل پردازی ذهن کودک را مغشوش می‌کند درست نیست؛ اما نظریه اینکه تخیل پیش‌نیاز بسیاری از مهارت‌های ذهنی و نیز زمینه‌ساز رویارویی با واقعیت است، مورد پذیرش بیشتری می‌باشد. ویگوتسکی^۳ بر این باور بود که منشاء رشد شناختی انسان در بُعد جسمانی او نیست. بلکه در عوامل ذهنی و فرهنگی ریشه دارد و این عوامل از طریق زبان و تخیل عمل می‌کنند. درک و مهارت کودک از راه نوعی نظام شاگردی حاصل می‌شود. یعنی با یاری و راهنمایی افراد بااطلاع‌تر (بصیر) دنیای خود را بیشتر شناخته و مهارت‌های جدید کسب می‌کند. می‌توان نکات اصلی نظریه ویگوتسکی را در ارتباط با فرایند رشد در چهار قسمت عنوان کرد:

- بازنمایی کودک از جهان، فرایندی فعال و خلاق است. جهان در ذهن کودک منعکس نمی‌شود، بلکه ساخته و پرداخته می‌شود. ارتباط کودک با محیط را مد نظر قرار می‌دهد.
- تخیل در نتیجه یادگیری و مشاهده حاصل می‌شود. تخیل از نظر ویگوتسکی حاصل تجربه و تعامل ذهن با جهان بیرونی و یادگیری است. مخصوصاً آن را دارای ماهیتی مشارکتی و گفتمانی تلقی می‌کند.
- با وجودی که ساختار ذهن همه افراد بشر همگونی‌هایی وجود دارد، اما این فرهنگ و عوامل اجتماعی است که زمینه رشد یا عدم رشد و حتی شکل‌گیری یا عدم شکل‌گیری بسیاری از قابلیت‌های ذهنی را فراهم می‌کند.
- محیط نقش محوری در تخیل و رشد ذهنی ایفا می‌کند. کودکان محیط اجتماعی را که حاصل رشد و تحول تاریخی و فرهنگی است را جذب می‌کنند (اتکینسون و هیلیگارد، ۱۴۰۱: ۱۷).

کتاب‌های تصویری از منظر ایگان اصلی‌ترین عنصر در نظام آموزش به کودک را دارند، زیرا رسانه‌ها تصاویری گذرا و سطحی و عامه‌پسند را انتقال می‌دهند که به دلیل پویایی تصویر غیرقابل ماندگار به صورت ثابت در ذهن کودک‌اند. ایگان مواردی را در توسعه فهم کودک برمی‌شمارد که در زیر به آن‌ها اشاره می‌شود:

تضاد دوگانه‌ی انتزاع‌گرا: تضادهای تخیلی، جذابیت بصری و معنایی به کودکان می‌دهند. تقابل‌های فرهنگی که در داستان‌های کودک یافت می‌شوند نقش قابل توجهی در هدایت کودکان به درک مفاهیم انتزاعی دارند. تضادهایی مانند تمیز بودن/کثیف بودن، خیر/شر، تاریکی/روشنایی.

تفکر انتزاعی: سطحی بالاتر از تفکرات عادی روزانه که اصولاً ابداعات و خلاقیت‌ها در این مرحله شکل می‌گیرد.

تصویر: تصویر همراه با عواطف و توأم با رنگ و عناصر روح‌بخش، تخیل کودک را درگیر خواهد کرد (Igan, 2012: 45). تصویرگران با ترسیم فضاهای هنرمندانه می‌توانند کودک را با دنیای واقعی بیرون از محیط منزل آشنا سازند و علاوه بر تعالی رشد و پرورش فکری کودک به آموزش مناسب در زمینه فرهنگ شهروندی سوق دهند. به طور مثال در (تصویر ۱) تصویرگر فرهنگ تعاملی و زیست شهری را با عناصر و رنگ‌های جذاب برای کودک ترسیم کرده است. یکی از ویژگی‌های اثر، ریتم و تکرار عناصر بصری است که بازی‌های تصویری به وجود می‌آورد. رنگ‌ها درخشان است، گروه سنی (الف و ب) از رنگ‌های شاد و خالص استقبال می‌کند. دیگر ویژگی اثر، تقارن است و می‌توان اذعان داشت، «هاله قربانی» از فضای منفی گریزان است و به کودک فرهنگ شهرنشینی را می‌آموزد. ورود به زبان تصویر با ترجمه چندگانه و چندزبانه همراه است، به طوری که بیننده صرفاً نمی‌تواند به توانایی نشانه‌ای خود اکتفا کند، بلکه دانش فرهنگی او نیز در ورود به تصویر دخیل است" (Torop: 2008: 203).

تصویر ۱- کتاب نامه مال منه، نویسنده: هدی حدادی، تصویرگر: هاله قربانی، نشر خانه ادبیات ۱۳۹۷

عوامل ساختاری محیطی نقش مهمی در سلامتی کودک ایفا می‌کند. شهر و فضاهای عمومی آن، نقش پر اهمیتی در کیفیت زندگی کودکان از طریق تاثیر بر سلامت جسمانی و روانی آنها دارد. در (تصویر ۲) تصویرگر کودکان را در حال بازی با پس‌زمینه‌ای از منظر شهری با دورنمای سبز و روشن مصور کرده است. دنیایی کودکانه و تخیلی با جزئیات و تزیینات فراوان و با استفاده از نسبت واقعی اندازه‌ها و استفاده از طیف‌های شفاف و خالص در کنار یکدیگر، فضای آثار فاضلی را تخیلی‌تر می‌کند. تلفیق زوایا و هم‌زمانی در آثار فاضلی برای مخاطب کودک پیچیده نیست و آن را قابل فهم و روان برای کودک می‌نماید. به نظر می‌رسد پرداخت به جزئیات و ظرافت و لایه‌های تاریک و روشن بافت‌دار در کنار هم کودک را به جستجو لابلای تصویر وا می‌دارد. دنیای ترسیم شده شاد برای کودک با گروه سنی مطابقت دارد و فضاسازی شهری‌اش، تاکید بر هوای سالم و شهر سالم دارد. بدین گونه عناصر مصور منظره شهری را برای کودک دلپذیر می‌سازد و تعاملات اجتماعی را به کودک آموزش می‌دهد.

تصویر ۲- تاب و تاب و پرتاب، نویسنده: امیر غفاری، تصویرگر: مهتاب فاضلی، نشر سبز اندیش، ۱۳۹۵

در برخی تصاویر، تصویرگر از تمهیدات تجسمی جهت نمایش فضای آرام و سالم و کاهش تنش و اضطراب روانی و فیزیکی انسان و سلامت عاطفی کودک ترسیم می‌کند. در (تصویر ۳) «ندا عظیمی» منظر شهری را در ترکیب بندی دایره‌وار گنجانده است و همزمان مادری بر پیشانی کودکش بوسه می‌زند. دایره در هنرهای تجسمی به معنای آرامش و مهر و بیکرانگی است. بنابراین تصویرگر با ترسیم ماه خندان و منظر شهری و به راه‌حلی برای کاهش اضطراب از طریق رویت مناظر جذاب برای کودک ارائه می‌کند. در پس زمینه انسان‌هایی در حال دویدن هستند اما فرم دایره‌ای ترکیب‌بندی و رویت ساختمان‌ها از زاویه دید بالا و نهایتاً مادر با کودک در آغوش از کنش تصویر کاسته و بین کودک و تصویر، فضایی پاک و پر آرامش و فارغ از هر تنشی پدید می‌آید.

تصویر ۳- مجموعه داستان های جادویی، نویسنده: حمیده جعفری، تصویرگر: ندا عظیمی، نشر پیدایش، ۱۳۹۴

در نمونه تصویری از «افرا نوبهار» (تصویر ۴)، تصویرگر در کتاب *داستان معمولی*، روایت آدم کوچولویی را به تصویر می کشد که دوست دارد شاد و خوشبخت باشد. وی از رنگ های شاد و درخشان در جهت نمایش حس شادی بهره می گیرد. از سوی دیگر جانوران ترکیبی او که شباهت به توت‌ها و گول‌های افسانه‌ای جادویی دارند در گوشه و کنار تصویر دیده می‌شوند. منظر شهری که او ترسیم کرده بی‌شباهت به شهر فرنگ نیست. شهری رنگی با پیچیدگی‌های تو در تو، که استعاره‌ای از سردرگمی آدم کوچولو در دنیای پر رنگ و لعاب امروزی است.

تصویر ۴- یک داستان معمولی، نویسنده: فریده خلعتبری، تصویرگر: افرا نوبهار، نشر شباویز، ۱۳۹۴

او از ترکیب‌بندی و خطوط شلوغ در پر کردن فضاهای منفی استفاده کرده است. داستان کتاب متن عمیقی دارد و آن اشاره به تنهایی کودک در عصر ماشینی می‌کند. بنابراین تصویرگر توانسته بخشی از دغدغه کودک امروزی که ذهنش نشخوار انواع آلودگی‌هاست را ترسیم کند. با انجام این گونه پژوهش‌ها که اهداف جانبی زیادی را به همراه دارد، ارتباطی نو با سایر رشته‌های هنری و روانشناسی و شهرسازی برقرار می‌شود. مسلماً به دلیل جایگاه کودک و اهمیت به بالندگی ذهنی وی، به ویژه جایگاه فکری کودک که با ارتقای محیط زندگی رشد می‌کند، این اهمیت دوچندان می‌شود.

یافته‌های پژوهش

منظر شهری در نمونه حجم‌های تصویری سه ناشر (کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، شباویز، خانه ادبیات) منظر شهری حوزه نوینی از مطالعات شهری را در برمی‌گیرد و شامل ادراک شهروندان است. شهر ادراک و عرضه تعامل انسان با محیط است. همان‌گونه که نشانه‌های ادبی و عناصر تخیل از قبیل استعاره و تشبیه، مجاز، کنایه، باعث تخیل‌انگیزی شدن نظم و نثر می‌گردند. در تصویرگری فرم و فضا و رنگ از اهرم‌های بسیار قوی برای ترسیم داستان به صورت تصویری هستند. داستان‌هایی که در آن تصویرگر با پرداختن به محیط و اهمیت به پیرامون متن را برای کودکان جذاب‌تر ساخته‌اند. پس از این مقدمه، عناصر و فضاهای شهری در ۵ کتاب از نشر کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۳ کتاب از نشر شباویز منتخب شده‌اند (جدول ۱).

جدول ۱- تصاویر با ترسیم فضا و منظر شهری در کتاب‌های نشر شباویز و کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

ناشر	تحلیل فضاسازی و منظر شهری	تصاویر کتاب کودک
نشر شباویز	فضای عجیب و غریب، نمود عینی در عین نامتعارف بودن، غریب‌سازی در کنار ترسیم اشیای روزمره، افزایش کنجکاوی. رشد تعامل کودک با محیط، کاربرد رنگ قرمز جهت تاکید بیشتر بر عناصر، تراکم در سمت راست و آشنایی کودک با مفهوم ازدحام و خلاء.	
نشر شباویز	ایجاد نظم، انطباق و تقارن، حیرت‌انگیزی، مهارت در رنگ و ترکیب‌بندی، خلاقیت و ارائه نظم، ادراک فضا و منظر شهری، زاویه دید متفاوت، آشنایی کودک با فضای پیاده رو و ارائه آگاهی محیطی، ایجاد تراکم و فضای مکت.	
نشر شباویز	منظر شهری با الگوبرداری از معماری سنتی ایرانی، آشنایی کودک با هویت و فرهنگ، رنگ‌بندی ملهم از نگارگری ایرانی، شناخت کودک از فضاسازی سنتی و ادراک ارزش‌های تربیتی و دوری از اضطراب.	
نشر کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	درگیر کردن ذهن کودک با ایجاد کنتراست رنگی، تعریفی جدید از فضای سالم و عدم آلودگی، همزمانی در زوایای دید، آموزش شهر بدون آلاینده‌گی، ذهن کودک با سیمای شهر در تعامل قرار می‌گیرد. کودک با ارزش‌های بهداشتی و حفظ محیط ریست آشنا می‌شود.	
نشر کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	همانگی شخصیت‌سازی با فضاسازی، پیچیدگی و تراکم در دورنمای شهری، استفاده از بافت‌های متغیر، شناخت بافت سنتی و مدرن شهری، رفتار عاطفی و تجربه پویایی ارتباط محیط و انسان با یکدیگر. ایجاد سازوکار درگیر کننده ذهن مخاطب با محیط.	

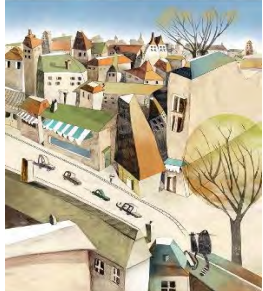
تخیل‌پردازی در ترسیم شهر، هماهنگی رنگ منظره شهری با شخصیت داستان، ساختمان‌ها میل به صعود و هماهنگی با مضمون پرواز در داستان، رویدادی مهیج و پویا، فراهم آوردن زنجیره‌ای از روابط بصری مستمر، ادراک فرم و فضا و روایت به صورت همزمان.

نشر کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

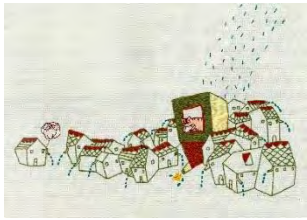
زاویه دید متغیر، همزمانی رویت پلن‌ها، ناهمگونی عناصر، بزرگ و کوچک شدن اندازه‌ها، تفکیک واقعیت، تاثیر مضاعف در ارتقای زیبایی‌شناسی برای کودک و کیفیت منظر شهری و تقویت ابعاد اجتماعی بافت پیرامون، کنتراست در ریتم؛ پویایی حرکت ماشین‌ها و ایستایی ساختمان‌ها.

نشر کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

نگاهی نوین در ترسیم منظره شهری، توجه به ساختار سنتی در ریتم خانه‌های شمال ایران، تمرکز بر طیف رنگی سبز و قرمز، ترسیم عناصر نظام دهنده بافت‌های کهن به عنوان یکی از بسترهای مهم شکل دهنده تجربه های شهری و خلق خاطره جمعی، ساختاری برخاسته از میراث گذشتگان و پیوند آن با حافظه کودک معاصر.

نشر کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

همان‌طور که از بررسی نمونه‌ها هویداست، انتشارات شباویز در تخیل‌پردازی در مورد ترسیم منظره شهری نسبت به انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان از خلاقیت بالاتری برخوردار است و به رشد ذهنی کودک مدد بیشتری می‌رساند، اما انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان تصاویر را با آرامش و نمایش فرهنگ محیطی ارائه داده است. انتشارات خانه ادبیات کودک، دیدگاهی آوانگارد درباره رشد ذهنی و ایجاد سلامت در کلیه ابعاد روانی و جسمانی کودکان دارد. در جدول ۲، آثار شباهت به الگوهایی از قالی و نقش‌مایه‌های سنتی ایرانی دارد. فضا به صورت قرینه و متقارن تبدیل به شکل می‌شوند. در آثار خانه ادبیات کودک فرم بیشتر از محتوا اهمیت دارد و بر جنبه بصری خطوط بیشتر تاکید شده است. منظره شهری طبق قواعد نگارگری ایرانی از ترکیب چند سطح و رویت همزمانی شکل گرفته‌اند.

جدول ۲- تصاویر با ترسیم فضا و منظر شهری در کتاب‌های نشر خانه ادبیات کودک

ناشر	تحلیل فضا سازی و منظره شهری	تصاویر کتاب کودک
خانه ادبیات کودک	ایجاد پرسش در ذهن کودک با رویت منظره شهری، تحریک قوه تخیل، ترکیب سطوح، ساده سازی انتزاعی، ریتم و هارمونی رنگ، زیبایی منظر شهری، تجربه حسی کودک نسبت به محیط سنتی، شکل‌گیری هویت و شناخت بافت تاریخی در ذهن کودک، هم‌ترازی سطوح و ترسیم جهان خیالی مبتنی بر ساختار نگارگری ایرانی	
خانه ادبیات کودک	ترسیم دو بافت منظر شهری، چیدمان سنتی و مدرن بناها، رنگ‌بندی شاد برای بخش سنتی و رنگ‌بندی آبی خاکستری برای بخش مدرن، پاسداشت معماری سنتی و آموزش به کودک در شناخت زیبایی‌شناسی محیط زندگی	

نشر خانه ادبیات کودک، توانسته تعادلی در دو حوزه داستان و فضاسازی برقرار کند و فرم‌های انتزاعی و دفرماسیون از ویژگی‌های تصویرسازی‌های این نشر است. همچنین در ترسیم منظره شهری، کنجکاوای بیشتری در ذهن کودک ایجاد می‌کند. در جدول ۳، سه تصویر از سه ناشر مورد مطالعه از لحاظ رعایت معیارهای استاندارد در ترسیم منظره شهری قرار گرفت.

جدول ۳- مطالعه رعایت معیارهای استاندارد در ترسیم منظره شهری مبتنی بر روش Q

تصاویر شباویز و کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و خانه ادبیات کودک	میلان شهری	تکرار و ریتم	تمرکز و تراکم	درختان و پوشش گیاهی	تعاملات اجتماعی	خلاقیت و ابتکار	مقیاس و تناسبات بصری	احساس ایمنی
	✓	✓	✓	✓	✓	✓	×	×
	×	✓	✓	×	✓	✓	✓	×
	×	✓	✓	×	✓	✓	×	✓

تصاویر سه نشر از نظر کاربرد معیارهای زیبایی منظر کیفیت مطلوبی را برخوردار بودند و در مواردی محدود افتراق‌هایی در نمونه تصویرها مشاهده شد. تصاویر بررسی شده در جامعه آماری پژوهش نشان داد که هدف خلق آنان گسترش قدرت اندیشیدن در کودکان است. مطلوبیت و کیفیت محیط زندگی یک فرد بر نوع واکنش‌های رفتاری و احساسی وی از مکان تأثیر گذار خواهد بود و یک جواب و پاسخ دوسویه است. زمانی این واکنش‌ها به رفتار مطلوب تغییر ماهیت می‌دهد که در انسان به صورت ارزش نهادینه گردد و روش صحیح آموزش ارزش‌ها به شهروندان پایه‌ریزی آن از کودکی است (Jackson, 2013: 61). همچنین آموزش کیفیت زیبایی‌شناختی به کودکان در فرایند رشد ذهنی موثر است، کیفیت مد نظر را از طریق تجربه‌های بصری واقعی و مجازی به کودک می‌توان آموزش داد. تلفیق سنت زیبایی‌شناسی بصری و واقعی در موضوعات مشارکت، هویت، کیفیت تصویر، سهولت ادراک، خوانایی، سازگاری، تنوع در کتاب‌ها در القای مفاهیم و ایجاد آرامش ذهنی برای کودک مفید است (Dempsey, 2012:101).

بحث و نتیجه‌گیری

درک کودک از پیرامون و رشد ذهنی وی و همچنین شکل‌گیری نگرش اجتماعی از همان بدو تولد آغاز می‌شود. امروزه پژوهشگران به این نتیجه رسیده‌اند که کودکانی که تجربه دیدن کتاب‌های تصویری را دارند با ورود به مدرسه، سریع‌تر از کودکان دیگر قدرت

فراگیری آموزش را دارند. کتاب‌های مصور برای کودکان، به خصوص آن دسته از کتاب‌هایی که با تخیل‌پردازی کودک سر و کار دارند و مفاهیم را به شکل نوین ارائه می‌دهند و به رشد ذهنی و همچنین ویژگی پرشگرمی و جستجوگری کودک یاری می‌رسانند. ایگان بر مساله رویت فضا و پدیده‌ها در رشد تفکر کودک و همچنین جرقه ایده‌های نوین در کتاب‌های تصویری تاکید می‌ورزد: "ترسیم فضا و پیرامون محیطی و چگونگی ارتباط کودک با عناصر شکل‌دهنده در خانه و اجتماع در کتاب‌های مصور کودک، انگیزش ارتباط خلافانه را در کودک افزون می‌سازد، ایده‌های مفهوم‌سازی و شکل‌های بدیع هنری در کودک یک تغییر هدف‌دار در توان اجتماعی یا اقتصادی را موجب می‌شود. اگرچه ممکن است در خردسالی خود را بروز ندهد اما در آینده در فرایند ذهنی او به صورت ناخودآگاه وجود دارد" (Igan, 2016: 45). ارتباط کودک با محیط و تعاملات اجتماعی با دیگران موجب رشد و پرورش وی می‌شود. از سوی دیگر به دلیل مشغله بزرگسالان و عدم امنیت در فضای شهری، ارتباط کودکان با محیط بیرون از خانه کم‌رنگ شده است. در این بین کتاب‌های مصور با ترسیم فضا و مناظر شهری می‌توانند کودک را بار دیگر همچون نسل‌های پیشین با جامعه و فرهنگ شهری آشنا سازند. با بررسی نمونه تصاویر جامعه آماری از سه ناشر مطرح، مشخص شد تصویرگران به منظره شهری همچون طراحی شخصیت‌ها و فرم و طیف رنگی اهمیت داده‌اند، اگرچه متغیرهایی در زمینه معیارهای استاندارد منظر شهری در آن‌ها رویت شد. اما موجب واکنش‌هایی در ذهن کودک می‌شوند. تخیل‌پردازی در ترسیم منظره شهری و قرارگیری در ترکیب‌بندی، تصاویر را دارای پتانسیل قوی کرده‌اند و می‌تواند اثربخشی پیام تصویر را در کودک افزون بخشد. در برخی از تصاویر تحلیل شده، کودک نخست مواجه با مکان و فضای شهری شده و سپس با شخصیت‌ها و پدیده‌ها آشنا می‌شود. با توجه به نبود منابع پژوهشی در زمینه آموزش منظره شهری و کیفیت معیارهای ارزیابی آن، می‌توان نوآوری پژوهش حاضر را در تحلیل تصاویر کتاب‌های مصور که رسانه‌ای تاثیرگذار در رشد ذهنی کودک است ذکر نمود. بر اساس تحلیل تصاویر سه دسته را بر مبنای نوع سوال و پارادایم‌های مختلف می‌توان تعریف نمود. دسته اول تصاویری که با هدف راه‌حل‌هایی برای کاهش اضطراب تمرکز خود را بر رنگ و فرم با راهبردهای فضا‌سازی، ادراک ارزش‌های تزئینی و خلاقیت نهاده‌اند. دسته دوم مرتبط با تصاویری است که با تعریف پرسش در ذهن کودک با رویت منظره شهری، به دنبال تبیین و فهم تحریک قوه تخیل، ترکیب سطوح، ساده‌سازی انتزاعی، زیبایی منظر شهری، تجربه حسی کودک نسبت به محیط سنتی، شکل‌گیری هویت و شناخت بافت تاریخی در ذهن کودک هستند. این تصاویر تمرکز خود را بر شناسایی علل آرامش و معنای زیبایی‌شناسی محیط زندگی قرار داده و برای این مهم از راهبردهای متنوعی نظیر همزمانی، تعامل، ترکیب چند زاویه دید استفاده کرده‌اند. دسته سوم با تمرکز بر سوال دوم پژوهش بر نحوه اثرگذاری تخیل در تصاویر منظره شهری تمرکز دارند. این تصاویر پس از مرحله توصیف بصری، با روش آمیخته مبتنی بر پارادایم تخیل‌پردازی، استراتژی فراهم آوردن زنجیره‌ای از روابط بصری مستمر، ادراک فرم و فضا و روایت به صورت همزمان را نمایش می‌دهند. از آن جا که کودک همواره از محیط و نظام خانواده و اجتماع در حال آموختن و یادگیری است ترسیم مناظر شهری توأم با تخیل و تحریک قوه تفکر کودک در رشد و پرورش ذهنی او تاثیرگذار است. تصور ذهنی کودکان از محیط زندگی شهری بر اساس ویژگی‌های زیبایی‌شناسی، فرهنگی و توأم با یک دید آموزشی نسبت به تمام ابعاد کیفی محیط شکل بگیرد، باعث ایجاد ادراک بیشتر در جهت ارتقاء کیفیت محیط زیست خواهد بود.

پی‌نوشت

1. Maurice Sendak (1928-2012)
2. Tamara Pierce (1978-)
3. Lev Vygotsky (1896-1934)

منابع

- ابراهیمی، نادر (۱۳۹۷). مقدمه‌ای بر مصورسازی کتاب‌های کودک، تهران: روزبهان.
- ابراهیمی لامع، مهدی (۱۳۹۱). کارکرد داستان‌های فانتزی در ادبیات کودکان، مجله کتاب ماه کودک و نوجوان، شماره ۹.
- اتکینسون و هیلگارد (۱۴۰۱). زمینه روانشناسی، ترجمه محمود ساعتچی، تهران: گپ.

- اسماعیل پورهمدانی، سحر، شیعه، اسماعیل و ذاکر حقیقی، کیانوش (۱۴۰۱). تحلیل چگونگی سالم سازی فضاهای عمومی شهری برای کاهش تمایلات تخریب گرایانه، علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۲۶ (۱۲۶)، ۴۰-۸.
- اکرمی، جمال‌الدین (۱۳۸۷). سازه‌های روایتی تصویر، مجله کتاب ماه کودک و نوجوان، تهران: ۶۹-۸۱.
- اکرمی، جمال‌الدین (۱۳۸۳). کودک و تصویر، تهران، مدرسه.
- برک، اگوستین (۱۳۸۷). منظر، مکان، تاریخ، ترجمه مریم منصوری، مجله باغ نظر، ۹ (۱)، ۲۳-۳۱.
- پیاز، ژان (۱۳۹۶). روانشناسی رشد، ترجمه زینت توفیق، تهران: نشر نی.
- دیویس، کارلوس (۱۳۸۵). بازی آزادانه خیال، ترجمه ناهید معتمدی، تهران: چشمه.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). لغتنامه دهخدا، ج اول، تهران: دانشگاه تهران.
- عباسعلی‌زاده رضا کلائی، ساناز، طباطبائیان، مریم و فیاض، ریما (۱۳۹۲). بررسی تاثیر طبیعت بر خلاقیت کودک، معماری و شهرسازی آرماتشهر، ۱۷، ۱-۱۹.
- قایینی، زهره (۱۳۹۰). تصویرگری کتاب‌های کودکان (تاریخ، تعریف‌ها، گونه‌ها)، تهران: موسسه پژوهشی تاریخ ادبیات کودکان.
- قزل ایاغ (۱۳۹۹). نوشتن برای کودکان، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- ارنس، رابرت (۱۳۸۶). آموزش تفکر به کودکان، ترجمه مسعود صفایی مقدم، اهواز، گوزن.
- مهردادفر، کوروش (۱۳۹۰). پیوندهای پنهان جاندارپنداری و تخیل شاعرانه، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان، ۸، ۸۹.
- نادری، منیره (۱۳۹۴). جایگاه نقاشی دیواری (دیوارنگاشت) در مدیریت منظر شهری و نقش آن بر زیبایی شناخت شهر، مجله مدیریت شهری، ۱۳ (۱۴)، ۱۶۱-۱۸۶.
- نصرت آبادیان، میترا (۱۴۰۱). راهنمای ناشران برتر جهان اسلام. تهران، علمی و فرهنگی.
- نصرتی، علی (۱۳۹۱). چهار محور سازنده متن ادبی کودکان، پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان، شماره ۱۶، ۱۳.
- نوری، عارف و سنماری، محمد مهدی و مهربانی گلزار، محمدرضا (۱۳۹۹). بررسی و مطالعه مفهوم منظر شهری و اصول طراحی منظر، هفتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم جغرافیا، معماری و شهرسازی ایران، تهران.
- Bishop, Kate, Corkery, Linda (2017). *Designing Cities with Children and Young People*, London, Routledge
- Carter, Evan (2018). *The Effect of Imagination on Mind*, New York, Cambridge University Press.
- Carrick, Nathalie (2024). *A tale of fantasy uses in children's picture books*, journal of Research in Childhood Education, Published online: 28 Nov.
- Debbi, Ohi, (2018), *Benefits of picture books for children*, Harvard referring tool, USA.
- Dempsey, N. (2012). *Neighborhood design: Urban outdoor experience*. UK: University of Sheffield, Sheffield.
- Egan, K. (2016). *Children's Path to Reality from Fantasy, Country through Foundation*, Journal of Curriculum Studies, 15.
- Egan, K. (2012). *In Shadow of the Dreamchild*, Peter Own Press, UK.
- Hunt, Hana (2014). *Children's Book Illustration*, Visual Language of Picture Book. Criss Bulletin Issue, UK.
- Jackson, L. E. (20\3). *The relationship of urban design to human health and condition*. Landscape and Urban Planning, 64, 191- 200.
- Mutasem, Mohammad Kour (2022). *Rasch rating scale analysis of the survey of attitudes toward statistics*,
- Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education, volume 18, issue 12.

- Stav, Tamy, Steenhuis, Chris (2018). *Child-Friendly Urban Design: Observations on public space from Eindhoven (NL) and Jerusalem (IL)*. Eindhoven University of Technology Library.
- Torop, P (2003). *Pictural Language and Culture in Estonian Art*, <http://www.einst.ee/ea/1-30html>
- Rowe, John (2017). *Writing for Children, Fantastic, Fiction*. Horn Book, UK.
- Walley, Joyce, Irene, Chester (2008). *A History of Children's Book Illustration*, London, Victoria & Albert Museum.

URL1: <https://article.tebyan.net/451746> (Retrieved 25 December2025)

URL2: <https://www.planetizen.com/news/2021/11/115416-how-urban-design-affects-childrens-cognitive-development> (Retrieved 25 December2025)

The role of urban landscape in the illustration of contemporary Iranian children's books

Marzieh Toraji, Assistant Professor, Department of Graphic Design, Faculty of Architecture and Art, University of Guilan, Rasht, Iran.

Effatolsadat Afzaltousi*, Professor of Department Research of Art. Faculty of Art, Alzahra University, Tehran, Iran.

Received: 2024/11/22

Accepted: 2025/1/4

Abstract

Introduction: Since the mental development of the child in the contemporary world is the focus of global studies, and its growth and fertility go along the path of his personal development. Illustration along with the ever-increasing development of technology and the creative production of books by illustrators is one of the methods of mental development for children. Illustrations in children's books remind us that the child first looks at the picture and then goes to the story. Pictures in children's books also have an educational aspect. One of those trainings is to familiarize children with creating space for urban landscapes.

Methodology : The following article is in the fields of children's book illustration and the depiction of urban landscapes in books, in terms of its fundamental nature and in terms of its content analysis method. It uses a descriptive-analytical approach to examine images of urban landscapes in books and find the connection between them and the child. Information collection in this field benefited from library studies and reviewing sources and websites. The statistical population of the study includes 17 images from three publishers.

Results: Designing a cityscape in a children's book in the background or as part of the visual space can help introduce the child to aesthetics and communication culture, and to have more contact with nature, and can have positive effects in the stage of familiarization through experience begins with the most basic issues of life. The rural and urban environment allows the child to perceive life in a variety of ways. Pleasant images of landscapes and nature give the child a bright world in which he can practice and find the readiness to deal with many of the mental and psychological problems that accompany humanity.

Discussion: A child's understanding of their surroundings, mental development, and social attitudes begin at birth. Based on the analysis of the images, three categories can be defined based on the type of question and different paradigms. The first category includes images that focus on color and form with space-building strategies, perception of decorative values. The second category is related to images that, by defining a question in the child's mind by seeing the city, scape the combination of surfaces, the beauty of the cityscape, the formation of identity, and the recognition of the historical context in the child's mind. The third group focuses on the second research question, focusing on how imagination affects images of urban landscapes.

Keywords: illustration, children's book, urban landscape, mental development